2. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 09.07.2003 р. № 1058-IV. *Голос України*. 2003. № 157.
3. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні : Закон України від 21.03.1991. № 875-XII. *Голос України*. 1991.
4. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття : Закон України від 02.03.2000 р. № 1533-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 22. Ст. 171.
5. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 23.09.1999 р. № 1105-XIV. *Голос України*. 1999.
6. Про затвердження Порядку розслідування та обліку нещасних випадків, професійних захворювань та аварій на виробництві : Постанова Кабінету Міністрів України від 17.04.2019. №337. *Офіційний вісник України*. 2019. № 34.

УДК 349.22

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2020.6-1.13>

КОВАЛЮМНУС Е.Л.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗАХИСТУ ТРУДОВИХ І СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ СУДДІВ В УКРАЇНІ

ACTUAL PROBLEMS OF FUNCTIONING OF THE LEGAL MECHANISM OF PROTECTION OF LABOR AND SOCIAL RIGHTS OF JUDGES IN UKRAINE

Актуальність статті полягає в тому, що трудові та соціальні права суддів є особливим соціально-правовим явищем, котре сьогодні можна комплексно розуміти як обумовлені людською природою, передбачені законодавством і гарантовані державою можливості судді задовольняти свої законні інтереси у сфері праці й у соціальній сфері загалом як працівника з особливим статусом (або ж судді у відставці). Нині ці права в Україні захищаються в межах відповідного правового механізму захисту цих прав – заснованою на міжнародно-правових актах і на нормах чинного законодавства, узгодженою із засадами незалежності судової влади концепцією соціальної держави (зокрема ідеями гідної праці та соціальної безпеки), цілісною системою правових засобів і способів, використовуючи які будь-який професійний суддя (суддя у відставці) може захистити свої трудові та/або соціальні права, звертаючись до відповідних суб'єктів, зобов'язаних захистити відповідні його права. У статті на основі аналізу наукової літератури й фактичних даних виокремлюються актуальні проблеми функціонування правового механізму захисту трудових і соціальних прав суддів в Україні. Серед основних таких проблем називаються такі: проблема загального зниження рівня соціальної безпеки в Україні; десоціалізація сфери праці професійних публічних службовців загалом і суддів зокрема; недостатня якість правового регулювання функціонування правового механізму захисту трудових і соціальних прав суддів; проблема ефективності захисного впливу суб'єктів захисту трудових і соціальних прав суддів; здійснення в Україні постійних судово-правових реформ, які не сприяли оптимізації захисту трудових і соціальних прав суддів. Виокремлені проблеми поділяються на дві групи проблем: фонові проблеми, що створюють загальні негативні умови для виконання державою соціальної функції, що також позначається й на стані захисту трудових і соціальних прав суддів; безпосередні проблеми належного функціонування досліджуваного правового механізму. У висновках до статті узагальнюються результати дослідження й зазначається, що невирішення в запланованій судово-правовій реформі 2021 року щонайменше безпосередніх проблем функціонування правового

механізму захисту трудових і соціальних прав суддів становитиме значний ризик для інших трансформацій у системі правосуддя, а також блокуватиме подальший розвиток України як правової та демократичної держави.

Ключові слова: *гідна праця суддів, захист прав суддів, соціальна безпека суддів, соціальні права суддів, судово-правова реформа, трудові права суддів.*

The relevance of the article is that the labor and social rights of judges are a special socio-legal phenomenon, which today can be comprehensively understood as conditioned by human nature, provided by law and state-guaranteed opportunities for judges to satisfy their legitimate interests in labor and social sphere in general, as an employee with a special status (or a retired judge). At present, these rights in Ukraine are protected within the relevant legal mechanism of protection of these rights – based on international legal acts and current legislation, consistent with the principles of judicial independence, the concept of the welfare state (including the ideas of decent work and social security) means and methods by which any professional judge (retired judge) can protect his labor and/or social rights by appealing to the relevant entities obliged to protect their respective rights. Based on the analysis of scientific literature and factual data, the article highlights topical functioning problems of the legal mechanism for protecting the labor and social rights of judges in Ukraine. The main such problems includes: the problem of a general decline in the social security level in Ukraine; desocialization of the world of work of professional public servants in general and judges in particular; insufficient quality of legal regulation of the functioning of the legal mechanism for the protection of the judges' labor and social rights; the problem of the effectiveness of the defensive influence of the judges' labor and social rights protection subjects; implementation of constant judicial and legal reforms in Ukraine, which did not help to optimize the protection of the labor and social rights of judges. The problems are divided into two groups, as follows: background problems that create general negative conditions for the state to perform a social function, and also affects the state of protection of the judges' labor and social rights; immediate problems of the investigated legal mechanism proper functioning. The conclusions to the article summarize the results of the study and note that if the planned judicial and legal reform of 2021 has not solved at least the immediate functioning problems of the legal mechanism for protecting the labor and social rights of judges, it will pose a significant risk for other transformations in the justice system, as well as block the further development of Ukraine in its capacity as legal and democratic state.

Key words: *decent work of judges, judicial and legal reform, labor rights, protection of the rights of judges, social rights of judges, social security of judges.*

Вступ. Трудові та соціальні права суддів є особливим соціально-правовим явищем, яке сьогодні можна комплексно розуміти як обумовлені людською природою, передбачені законодавством і гарантовані державою можливості судді задовольняти свої законні інтереси у сфері праці та в соціальній сфері загалом як працівника з особливим статусом (або ж судді у відставці). Нині ці права в Україні захищаються в межах відповідного правового механізму захисту цих прав – засновано на міжнародно-правових актах і нормах чинного законодавства, узгодженою із засадами незалежності судової влади концепцією соціальної держави (зокрема ідеями гідної праці та соціальної безпеки), цілісною системою правових засобів і способів, використовуючи які будь-який професійний суддя (суддя у відставці) може захистити свої трудові та/або соціальні права, звертаючись до відповідних суб'єктів, зобов'язаних захистити відповідні його права. У цьому контексті досліджуваний правовий механізм сьогодні є надзвичайно важливим соціально-правовим феноменом, від забезпечення ефективного функціонування якого залежить соціальна безпека суддів, незалежність судової влади, а отже, справедливості правосуддя, існування України як правової й демократичної держави, котра може задовольнити свої євроінтеграційні прагнення.

З огляду на вказане, суттєво актуалізується потреба з'ясування й узагальнення проблем функціонування зазначеного механізму крізь призму анонсованої Президентом України чергової судово-правової реформи, що може бути використана також і для виправлення таких проблем.

Певні аспекти недостатності захисту прав суддів (переважно трудових прав цих працівників) уже, на жаль, є традиційними. Саме тому цілком закономірним є те, що цим питанням уже

досить тривалий час приділяється увага багатьма вітчизняними юристами-трудовиками (особливо увага приділена з 2018 року, коли з'явилася об'єктивна змога оцінити результати масштабної судово-правової реформи 2016 року). Серед цих науковців, зокрема, А.А. Беспалов [1, с. 155], І.О. Грибан [2, с. 162], О.В. Карпушова [3, с. 142–144; 4, с. 107], Є.Ю. Пономаренко [5, с. 200–201], В.А. Ярема [6, с. 185] та ін. Критично оцінюючи сукупність проблем, виокремлених вітчизняними вченими, можемо дійти висновку, що більшість із них залишаються актуальними й станом на початок 2021 року, негативно позначаючись на рівні соціальної безпеки суддів. При цьому практично всі з указаних проблемних питань реалізації, забезпечення та охорони трудових і соціальних прав суддів є похідними від проблем неналежного рівня захисту цих прав суддів. Указане пояснюється тим фактом, що держава, котра не забезпечує належний рівень соціальної безпеки суддів (зокрема несправедливо обмежуючи варіанти захисту цих прав, знижуючи ефективність наявних способів і засобів захисту прав працівників), ставить суддів у вразливе становище, у якому може поставати як «недобросовісного роботодавця» [7, с. 73], регулятивна та дисциплінарна влада якого обмежується фактично лише: 1) міжнародним рівнем захисту трудових і соціальних прав суддів; 2) правозахисним впливом громадянського суспільства. Окреслені аспекти вказують на потребу зосередження нашої уваги на проблематиці національного рівня захисту трудових і соціальних прав суддів, осмислюючи які можна в перспективі розробити рекомендації щодо вирішення таких проблем у рамках запланованої судово-правової реформи.

Постановка завдання. Метою наукової статті є узагальнене викладення актуальних проблем захисту трудових і соціальних прав суддів. Ця мета досягатиметься шляхом виконання таких завдань: 1) на основі аналізу наукової літератури, фактичних даних виокремити та систематизувати актуальні проблеми функціонування правового механізму захисту трудових і соціальних прав суддів в Україні; 2) проаналізувати виокремлені проблеми; 3) узагальнити результати дослідження.

Результати дослідження. Узагальнюючи проблеми захисту трудових і соціальних прав суддів в Україні, а також беручи до уваги фактичні обставини забезпечення соціальної безпеки суддів на сьогодишньому етапі розвитку України, особливості функціонування правового механізму захисту відповідних прав суддів в Україні, доходимо думки, що нині основними актуальними проблемами захисту прав суддів є такі проблемні питання:

1. Проблема загального зниження рівня соціальної безпеки в Україні. Вітчизняна вчена та суддя О.В. Епель констатує, що «у зв'язку із рядом чинників, включаючи Революцію Гідності та політичну нестабільність в нашій державі, соціальні права людини і громадянина часто порушуються, хоча вони закріплені прямо в Основному Законі, а захист громадян від неправомірних посягань на їх конституційні права, які виступають однією із найвищих соціальних цінностей та основною складовою соціальної безпеки держави, є одним із її основних завдань» [8, с. 26]. З огляду на це, «сучасні події в країні вплинули на формування нового «порядку денного» для подальшого розвитку України» [9, с. 69]. Указана проблема є фоновою для стану захисту трудових і соціальних прав суддів, позначаючись на загальному зниженні розуміння належних стандартів гідної праці, необхідного обсягу соціальних і трудових прав працівників, потреби їх захищати в умовах дефіциту Державного бюджету й внутрішніх і зовнішніх загроз національній безпеці, подолання яких потребує значних фінансових витрат публічних коштів.

2. Десоціалізація сфери праці професійних публічних службовців загалом і суддів зокрема. Вітчизняними дослідниками проблем захисту соціальної безпеки працівників (зокрема професійних публічних службовців і суддів) констатується процес стрімкої десоціалізації сфери праці [10, с. 208–209; 11, с. 314–315]. Особливо небезпечним це постає саме стосовно суддів, для яких десоціалізація сфери праці є фоновою проблемою, котра:

1) ускладнює реалізацію можливостей судді захистити свої трудові й соціальні права. Зокрема, у цьому контексті мова йде про: а) судовий захист прав суддів, адже судді сьогодні перевантажені справами й об'єктивно не спроможні оперативним чином стати на сторожі людиноцентризму, соціальної справедливості та верховенства права, що знижує ефективність судового захисту; б) перевантаження судді службовими обов'язками, які для будь-якого добросовісного судді є пріоритетом, а тому в суддів не завжди вистачає часу й інших ресурсів (зокрема, з урахуванням психологічного навантаження, що характерне для суддівської роботи [12, с. 95]) для захисту власних прав;

2) знижує загальний рівень правової культури в суспільстві та в органах державної влади, знецінює ідею соціальної, правової та демократичної держави, цінність людини, її життя та здоров'я тощо.

3. Недостатня якість правового регулювання функціонування правового механізму захисту трудових і соціальних прав суддів. У такому контексті варто вести мову про проблематику не суто трудового законодавства, а правового регулювання захисту трудових і соціальних прав суддів, що сьогодні перебуває не на належному рівні, негативно позначається також і на рівні соціальної безпеки суддів. Серед основних таких проблемних питань варто виокремити: 1) відсутність у чинному Кодексі законі про працю України окремої глави про захист трудових прав працівників, а також окремих норм у законодавстві про судоустрій і статус суддів, якими були б урегульовані питання захисту трудових і соціальних прав суддів; 2) термінологічна проблема, що не вирішується реформою трудового законодавства й привносить невиправдану невизначеність у процес захисту трудових і соціальних прав суддів (наприклад, відсутність чіткого розуміння «самозахисту трудових і соціальних прав суддів» призводить до того, що судді вимушені відмовитися від неюрисдикційної форми захисту, побоюючись використанням відповідних можливостей зашкодити правам і свободам людини, самостійності роботи суддів і незалежності суду); 3) проблема обмеження законодавцем суддів у можливостях захистити власні трудові й соціальні права (наприклад, судді не можуть звернутися за захистом своїх прав до КТС, профспілок, використовувати правозахисні можливості страйку [13, с. 687]; самозахист при цьому є формальним).

4. Проблема ефективності захисного впливу суб'єктів захисту трудових і соціальних прав суддів. Найбільш ефективний захист трудових і соціальних прав суддів на національному рівні передбачається в межах юрисдикційного захисту цих прав, а саме шляхом реалізації права на судовий захист. Захист указаних прав суддів органами суддівського самоврядування, органами суддівського врядування та асоціаціями суддів, хоча й має значні перспективи у правовій і демократичній державі, утім сьогодні не є достатньо ефективними в Україні (крім того, досить складно нині вести мову про правозахисну ефективність органів суддівського врядування загалом, коли з грудня 2019 року по сьогодні не функціонує ВККСУ). Між тим звернемо увагу на те, що досить часто в послабленні правозахисного потенціалу несудових суб'єктів захисту їхніх трудових і соціальних прав винні самі судді. Зокрема, на практиці досить часто «судді на місцевому рівні виявляють певну пасивність у вирішенні спільних проблем суддівського співтовариства, а формування складу його самоврядних органів починається саме з місць» [14, с. 117]. Утім узказане може бути також пояснене й об'єктивними чинниками: сьогодні судді продовжують працювати в умовах гострої кадрової кризи, виконуючи певні свої службово-трудові обов'язки в позаробочий час і навіть у вихідні дні. Така інтенсивність трудової діяльності виснажує цих працівників і позбавляє часу на участь у суддівському самоврядуванні, на формування умов для належного захисту власних прав.

5. Здійснення в Україні постійних судово-правових реформ, які не сприяли оптимізації захисту трудових і соціальних прав суддів. В умовах сьогодення в нашій державі законодавець зосереджує особливу увагу на перебудові системи публічного адміністрування згідно з вимогами, що містяться в «європейських стандартах» публічного адміністрування [15, с. 488], а особливо на трансформації системи правосуддя та статусу суддів. При цьому специфічним для судово-правових реформ в Україні є те, що вони: 1) щоразу здійснюються в результаті зміни політичних очільників нашої держави; 2) є тією чи іншою мірою методом тиску на незалежність судової влади, що ставить права суддів у вразливе становище. Наслідком цього є те, що ситуація з неналежним рівнем соціальної безпеки в рамках таких реформ суттєво не покращується. Зокрема, ще у 2016 році В.Б. Бойко констатував, що основними проблемами діяльності національної судової системи є «низький рівень довіри суспільства, перевантаженість окремих ланок системи, хронічне недофінансування судів, недосконалість законодавства, наявність юрисдикційних проблем» [16, с. 67]. Частина цих проблем була: 1) зумовлена неналежним здійсненням попередніх судово-правових реформ; 2) загострена наступними судово-правовими реформами. Тобто в контексті питання, що нами розглядається, варто вести мову про проблему достатності й виправданості судово-правової реформи, яка не враховує потреби забезпечення соціальної безпеки суддів, або ж через свою непослідовність погіршує стан захисту трудових і соціальних прав суддів, збільшуючи так і ризики для національної безпеки держави, що неприпустимо.

Висновки. Основні актуальні проблеми належного функціонування правового механізму захисту трудових і соціальних прав суддів поділяються на дві групи проблем: 1) фонові проблеми, котрі створюють загальні негативні умови для виконання державою соціальної функції, що також позначається й на стані захисту трудових і соціальних прав суддів (проблема загального зниження рівня соціальної безпеки в Україні; десоціалізація сфери праці професійних публічних службовців загалом і суддів зокрема); 2) безпосередні проблеми належного

функціонування досліджуваного правового механізму (недостатня якість правового регулювання функціонування правового механізму захисту трудових і соціальних прав суддів; проблема ефективності захисного впливу суб'єктів захисту трудових і соціальних прав суддів; здійснення в державі постійних судово-правових реформ, що не сприяли оптимізації захисту трудових і соціальних прав суддів). При цьому невіршення в запланованій судово-правовій реформі 2021 року щонайменше безпосередніх проблем функціонування правового механізму захисту трудових і соціальних прав суддів становитиме значний ризик для інших трансформацій у системі правосуддя, а також блокуватиме подальший розвиток України як правової та демократичної держави, що неприпустимо особливо в тих кризових умовах буття українського суспільства, у якому воно, на жаль, перебуває.

Список використаних джерел:

1. Беспалов О.О. Соціальне забезпечення суддів в умовах євроінтеграції України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Київ, 2018. 175 с.
2. Грибан І.О. Правове регулювання оплати праці суддів в умовах євроінтеграції України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Київ, 2018. 194 с.
3. Карпушова О.В. Правовий механізм забезпечення і реалізації трудових прав суддів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Київ, 2016. 211 с.
4. Карпушова О. В. Проблеми правового регулювання праці суддів в умовах євроінтеграції України : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.05. Київ, 2020. 466 с.
5. Пономаренко Є.Ю. Правове регулювання звільнення судді з посади та припинення його повноважень : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Київ, 2018. 243 с.
6. Ярема В.А. Забезпечення трудових прав суддів у контексті судової реформи в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Київ, 2016. 207 с.
7. Гладкий В.В. Гідна праця суддів і панування права в Україні під час пандемії COVID-19. *Пріоритети розвитку юридичних наук у XXI ст.* : матер. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 10–11 квіт. 2020 р.). Одеса : ПФП, 2020. С. 72–75.
8. Епель О.В. Доктрина захисту конституційних соціальних прав людини і громадянина в Україні : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.05. Київ, 2020. 437 с.
9. Чижов Д.А. Правовий механізм забезпечення соціального захисту людини в умовах військових конфліктів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Харків, 2018. 239 с.
10. Колот А.М. Асиметрії розвитку соціально-трудової сфери: прояви, причини, передумови подолання. *Актуальні проблеми економіки*. 2012. № 6. С. 205–211.
11. Панченко М.В. Правовий механізм забезпечення гідної праці державних службовців України : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.05. Київ, 2019. 455 с.
12. Пузанова В.В. Забезпечення психічного здоров'я суддів з метою поліпшення якості здійснення правосуддя. *Правові засади організації та здійснення публічної влади* : збірник тез Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 23–30 квіт. 2018 р.). Хмельницький : ХУУП, 2018. С. 94–97.
13. Штих Т.В. Права та обов'язки судді як суб'єкта трудового права. *Форум права*. 2009. № 3. С. 686–690.
14. Кривенко В.В. Формування структур суддівського самоврядування і проблеми удосконалення їхньої діяльності. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 39. С. 112–117.
15. Basic aspects of the compliance with discipline and legitimacy within the official activities of police / D. Sirokha, V. Felyk, Y. Podorozhnii, A. Podorozhnii. *Amazonia Investiga*. 2020. Vol. 9. № 25. P. 487–492.
16. Бойко В.Б. Право на судовий захист у контексті судово-правової реформи України. *Актуальні проблеми правової науки і державотворення в Україні в контексті правової інтеграції* : матер. IX Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Суми, 21–22 трав. 2016 р.). Суми : Ельдорадо, 2016. С. 66–68.